

УДК 340.1

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової та міжнародної діяльності
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри теорії та конституціоналізму
Garasumiv_@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

Павло Білик

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант спеціальності 081 “Право”
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
bilyk.lviv@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9492-6012>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА ЯК КОМПЛЕКСНОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА

<http://doi.org/10.23939/law2022.33.041>

© Гарасимів Т., Білик П., 2022

У статті визначено теоретико-методологічні та практичні засади військового права як окремої галузі права та з'ясовано його місце і роль у системі права України. Визначено, що військове право є системою загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності. Основними ознаками військового права є нормативність, формальна визначеність, обов'язковість, регулятивність, процедурність, зв'язок з державою, системність.

Висновується, що становлення і розвиток концепції військового права України свідчить про те, що військове право об'єктивується у правовій реальності і потребує епістемологічного опрацювання його сутності, соціальних функцій, перспектив, здійснення наукового прогнозування забезпечення регулятивного впливу на важливі процеси, які відбуваються у військово-публічній сфері в умовах військової агресії Росії, що несе пряму загрозу національній безпеці.

Ключові слова: національне право; сучасне українське право; норми права; галузь права; система права; військове право; військовослужбовці; військові формування; конституційні права; права військовослужбовців.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси не лише трансформують суспільно-політичне життя, але й диктують необхідність системного та оперативного оновлення нормативно-правового

базису. Ця тенденція особливо простежується у пострадянських країнах, які обрали демократичний шлях розвитку та заявили про свої євроінтеграційні прагнення. Поява нових можливостей та сфер суспільної діяльності, розширення прав як фізичних, так і юридичних осіб, значний науково-технічний процес, зростання ролі інформаційно-комп'ютерних технологій, діджиталізація, а також посилення різних загроз (ядерної, хімічної, бактеріологічної, техногенної, військової тощо) зумовлює значне розширення норм права, що регулюють всі ці відносини. З огляду на це, форсуються та інтенсифікуються процеси формування нових галузей національного права.

Актуалізуються проблема і наявними воєнними ризиками та викликами національній безпеці України, що характеризуються динамічністю воєнно-політичної ситуації та довгостроковим характером воєнних загроз. Російська агресія має комплексний характер, що поєднує в собі військові (збройні) дії з інформаційною війною, здійснює атаки на об'єкти критичної інфраструктури, втручається у кібернетичний простір, протидіє входженню України до існуючих та перспективних систем світової безпеки. Отже, не викликає сумніву необхідність розгляду військового права як комплексної галузі права.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема системи права активно розробляється в українському науково-правовому дискурсі та є предметом дослідження таких учених, як О. Бандурка, В. Головченко, М. Козюбра, А. Колодій, Н. Крестовська, О. Мурашин, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, І. Погрібний, П. Рабінович, О. Скакун, О. Тихомиров, Ю. Шемшученко та інші.

У сучасній юридичній науці простежується позитивна тенденція до наукового зацікавлення новими галузями права та появи цілої обґрунтованих розвідок, авторами яких є Р. Браславський, Л. Добробог, Р. Дуднік, Т. Мазур, Т. Мураховська, О. Сімсон, С. Скуріхін, В. Хряпченко, Р. Щупаківський та інші. Військове право як окрема галузь практично не досліджувалося, очевидно через надмірну його специфічність, і представлене лише поодинокими науковими розробками вчених П. Богущького, Д. Зінченка, С. Скуріхіна, І. Шопіна та інших. Військово-правові проблеми були певною мірою висвітлені у працях таких авторів як: В. Бугайова, В. Бондарєва, С. Дячука, Н. Карпенко, М. Кравчука, В. Німченко, В. Пашинського, В. Пилипчука, М. Прохоренко, Н. Туркот, В. Шамрая. Наявні наукові розвідки з проблем військового права носять фрагментарний характер та не дозволяють в повній мірі забезпечити його належне наукове закріплення як окремої галузі права.

Мета статті – визначити теоретико-методологічні та практичні засади військового права як окремої галузі права та з'ясувати його місце і роль у системі права України

Виклад основного матеріалу. Розвиток права – це тривалий у часі, багатоаспектний процес, який обумовлений особливостями цивілізаційного розвитку та опосередкований багатьма чинниками. Каталізатором формування галузі права можуть бути суспільні або політичні трансформації та певні катаклізми [1, с. 6]. Чинниками, що впливають на зміну системи права є культура, звичаї національного правового регулювання, а також глобалізаційні процеси. Відтак, виокремлюють такі основні фактори розвитку права: антропологічні, культурні, економічні, політичні та юридичні [2, с. 286].

Поява нових галузей права обумовлюється передусім розширенням кола об'єктів правового регулювання, що виникають внаслідок формування нових відносин на певному етапі суспільного розвитку та мають соціальну значущість, яка вимагає належного правового регулювання. Саме наявність публічного інтересу й зумовлює появу нормативно-правових актів, які регулюватимуть такі відносини [3]. Отже, зміст аналізу передумов формування нових галузей права має ґрунтуватися на розумінні цього процесу як результату синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Відтак нова галузь права повинна являти собою систему, що є затребувана як правничою наукою, так і практикою.

Доктринальне закріплення військового права України визначається національною системою права, основами конституціоналізму та системою національної безпеки держави. Всі ці питання особливо актуалізуються з огляду військову агресію Росії, що несе пряму загрозу національній безпеці, та проблеми реформування Збройних Сил України в умовах триваючого збройного конфлікту.

Сутнісні характеристики військового права передусім проглядаються в інституційному комплексі правових норм, які регулюють складні відносини, що виникають у військовій сфері. Правове регулювання військової та суміжної із нею діяльності є одним із основних елементів конститутивної функції держави – захисту суверенітету, недоторканності та територіальної цілісності. Водночас, правоустановлення у військовій сфері публічних відносин залежить від концепції національної безпеки, а відтак є проблемою не лише держави загалом, але й кожного громадянина зокрема.

Розуміння військового права як юридико-доктринальної категорії не позбавлене складності, що закладена у процесі пізнання системи права та її складових. Визначаючи військове право як складову системи права, потрібно обґрунтувати саму можливість віднесення його до цієї системи. Епістемологія військового права, наукове розуміння його місця в національній системі права ґрунтується на використанні інституційної та функціональної характеристик українського права, що дозволяє визначити правовий режим як формуючу основу всієї системи права.

Означений підхід до формування системи українського права та його складових дозволяє логічно пояснити та обґрунтувати факт існування комплексних галузей як обов'язкових елементів національної системи права. Дослідження правових режимів галузей публічного права та їх впливу на забезпечення регулювання військово-суспільних відносин, а також інституційність та функціональна характеристика всього комплексу військово-правових норм дозволяють висновувати, що військове право є комплексною галуззю у системі українського права.

Визначення військового права, розкриття його сутнісних ознак супроводжуються дослідженням особливостей складу юридичних джерел цієї комплексної галузі права, що утворюють певну нормативну систему (онтологічну основу).

Аксіоматичною обставиною продемонстрованою у сучасній українській юриспруденції є ідентифікація системи військового законодавства у правовій системі України та наукова розробка щодо цього основних теоретичних положень. Правове регулювання військових відносин забезпечує чітку регламентацію військової діяльності, підвищує загальнообов'язковість встановлених правил функціонування Збройних Сил, запроваджує більш широке коло засобів забезпечення та реалізації нормативів військового життя [5, с. 459].

Варто зазначити, що виокремлення у системі права України військового права як комплексної його галузі дотепер є дискусійним, проте воно є об'єктивно необхідним, адже воно обумовлене наявністю власного правового режиму, який органічно поєднує специфічні предмет, метод та мету правового регулювання.

Вчений П. Богуцький під військовим правом пропонує розуміти систему загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності [8, с. 185].

Предмет правового регулювання військового права є доволі складним з огляду на особливі характеристики військових відносин, що виникають та існують у межах функціонування військової організації держави та характеризуються передусім наявністю державного інтересу у здійсненні однієї з визначальних зовнішніх функцій держави – забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості кордонів.

Суб'єктами військових відносин є Збройні Сили України, органи військового управління, військові частини, установи, організації, державні підприємства Міністерства оборони України,

інші утворені відповідно до чинного національного законодавства військові формування. Водночас увесь складний комплекс державних інститутів, об'єднаних у єдину систему та задіяних у вирішенні питань оборони, воєнної безпеки, належать до суб'єктів військових відносин. Також суб'єктами військових відносин є визначена законодавством категорія громадян, які активно діють у військовій сфері та мають завдяки цьому спеціальний статус призовників, військовослужбовців, або ж осіб, які проходять військову службу у резерві.

Врегульовані нормами права суспільні відносини між зазначеною категорією громадян зі спеціальним статусом та структурними елементами, утвореннями військової сфери, державними органами, які є складовими воєнної організації суспільства, визначаються як *військово-правові відносини*.

Предмет військового права неоднорідний за своєю структурою та передумовами виникнення, оскільки військова сфера суспільного життя передбачає різні рівні соціальної комунікації – від вирішення питань щодо призову громадян на військову службу до регулювання відносин щодо соціального захисту військовослужбовців, виконання статутних вимог щодо забезпечення внутрішнього порядку у військових частинах і підрозділах, несення спеціальних видів військової служби, зокрема бойового чергування, проведення бойових операцій, збереження та використання зброї, боєприпасів тощо. Метод правового регулювання військового права включає систему способів і засобів правової регуляції військових і пов'язаних з ними цивільних відносин, заснованих на адмініструванні поведінки учасників таких відносин.

Метод правового регулювання у правовому режимі військового права має спільні ознаки з методом правового регулювання галузей права, що утворюють підсистему публічного права. Проте відмінною є особлива субординація у правовому регулюванні військових відносин, що є характерним для військової сфери суспільного життя. Диспозитивність у військовому праві відсутня навіть тоді, коли йдеться про реалізацію соціальних прав військовослужбовців, оскільки навіть у цих випадках домінує імперативність приписів військово-публічних норм права.

Мета військового права полягає у забезпеченні засобами правового регулювання досягнення військової безпеки суспільства та вирішення питань соціального захисту військовослужбовців. Головною ознакою мети військового права необхідно вважати саме військову безпеку, проте антропологізм військового права, який виходить з принципу гуманізму права, не варто відтіняти у вирішенні складних завдань військово-правового регулювання [21, с. 184].

Підгалузі та інститути військового права об'єднують норми права, конкретизуючи ознаки однорідності та специфіки військово-правових відносин, мети правового регулювання. Інститути військового права належать до складу відповідних підгалузей права та складаються із субінститутів – більш вузької сукупності правових норм, які групуються не лише на підставі загальних ознак предмета і методу правового регулювання, але й з урахуванням мети їх правової дії. Первинним елементом військового права є правові норми, які зосереджуються у відповідних юридичних джерелах та прийняті або ж санкціоновані державою.

Право військової служби, утворюючи підгалузь військового права, стає центральною ланкою у внутрішньогалузевій системі та здійснює регулювання публічних відносин на всіх етапах виконання військового обов'язку, деталізуючи свою регулятивну дію у правових нормах, їх системних групах, якими є субінститути.

Розвиток військового права, як комплексної галузі системи українського права здійснюється у напрямку внутрішньогалузевого інституційного відокремлення підгалузей, інститутів; доктринального освоєння військово-правової матерії; проведення системних наукових розробок; створення умов для формування військового права як науки. Доктрина військового права відтак формується шляхом поєднання теоретичних опрацювань нормативної основи цієї комплексної галузі права з практичною реалізацією військово-правових норм, що обумовлює формування науки військового права та навчальної дисципліни військового права [20, с. 16–19].

Вчені М. Кузнецов, Ю. Мигачов, С. Тихомиров визначають військове право як комплексну галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини у сфері будівництва, життя та діяльності Збройних Сил та у сфері військової діяльності держави.

Розгляд концептуальних підходів до вивчення військового права висновувати, що військове право представляє собою доволі складну, проте цілісну систему взаємопов'язаних норм. У фокусі цієї системи знаходяться правові норми, що регулюють відносини у сфері військової безпеки держави та правові норми, що здійснюють регулятивний вплив на механізм та порядок проходження військової служби. Метою військового права є визначення засобів (модусів) досягнення військової безпеки держави (суспільства) як обов'язкової, невід'ємної та конститутивної складової національної безпеки за умов дотримання прав військовослужбовців та інших громадян, які є суб'єктами військових відносин. Відсутність системності цієї сфери надавала б дефектного характеру усім діям, спрямованих на забезпечення національної безпеки та конституційних прав громадян у військовій сфері.

Військове право як комплексна галузь права виокремлюється в українській системі права на основі власного правового режиму, який органічно поєднує предмет, метод та мету правового регулювання. Комплексність військового права визначається, передусім, багатоаспектністю суспільних відносин публічного характеру, що виникають у військовій сфері та внаслідок дій складних правових механізмів у досягненні мети правового регулювання – забезпечення захисту держави, її суверенітету.

Варто зазначити, що військове право зазнає помітного формуючого впливу публічних галузей національного права, зокрема конституційного, адміністративного, фінансового, кримінального та інших галузей. Водночас, відокремленість у системі права інституційних комплексів правових норм, які регулюють публічні відносини військової служби, або ж відносини у сфері використання зброї, військової техніки під час бойових навчань; правил вартової служби, або ж бойової служби внутрішніх військ МВС України; правил бойового чергування доводить його окремішність, самостійність. Отже, всі означені теоретичні та практичні складнощі вирішуються шляхом доктринального визнання комплексної галузі військового права з її власним правовим режимом, предметом, методом та метою правового регулювання.

Становлення концепції військового права свідчить, що військове право об'єктивується у правовій реальності та потребує доктринального сприйняття його сутності, соціальних функцій, визначення соціальних перспектив, прогнозів у забезпеченні регулятивної дії на складну систему управління важливими процесами, які відбуваються у військовій сфері суспільного життя [9, с. 32–33].

Масив юридичних джерел військового права становлять досить специфічні акти локальної дії нормативного характеру – військові накази, інструкції, правила тощо. Систематизація юридичних джерел військового права розглядається не лише як діяльність щодо упорядкування нормативної основи цієї комплексної галузі права, але й як гносеологічний процес. Систематизація юридичних джерел військового права здійснюється за правилами інкорпорації та в усіх випадках – комплексно, що обумовлено дією галузевого правового режиму [6, с. 18].

Загалом структура військового права вказує на його системну єдність, внаслідок цього мають прояв онтологічні ознаки цієї комплексної галузі права, наполягаючи у факті свого існування та доктринальну визначеність. Структурні елементи військового права мають власну нормативну складову. Положення одного або декількох законів, нормативних актів, у тому числі військових наказів, міжнародних угод, окремих судових рішень, якими введено у практику правового регулювання правозастосовні норми; норми звичаєвого права наповнюють змістовно інституційні утворення військового права.

Нормативна основа компонентів військового права також характеризується, крім інших ознак, комплексністю. Наприклад, Закони України “Про основи національної безпеки України”, “Про оборону України”, “Про Збройні Сили України” формують нормативну складову підгалузі військового права – права військової безпеки.

Підгалузі, інститути військового права утворюють норми, які мають ознаки загальної мети правового регулювання близьких за своєю природою суспільних відносин. В одних випадках такі інститути належать виключно до військової сфери і не можуть містити норм будь-яких інших

галузей права (право військової служби). В інших випадках інститути військового права регулюють суспільні відносини, які пов'язані з відносинами держави та громадян у військовій сфері, проте безпосередньо до неї не належать (окремі інститути військово-господарського, військово-адміністративного та військово-соціального права).

Сутнісні ознаки правового режиму військового права дозволяють виділити загальний правовий режим цієї комплексної галузі права та спеціальний правовий режим. Загальний або ж – галузевий правовий режим формує всі галузеві ознаки військового права і забезпечує виокремлення цієї комплексної галузі права у системі права України. Спеціальний правовий режим має ознаки галузевого та водночас за рахунок визначення особливостей предмета і мети правового регулювання формує системні групи усередині галузі військового права. Такими системними групами норм права без сумніву є інститути, субінститути, а також підгалузі військового права. Системоутворююче значення правового режиму полягає, таким чином, в утворенні системи військового права – достатньо складної та водночас функціонально зорієнтованої на досягнення визначеної у військовій сфері публічних відносин мети правового регулювання щодо забезпечення військової безпеки, здійснення соціального захисту військовослужбовців. Правовий режим військового права, як і в інших галузевих утвореннях системи українського права, істотно залежить від об'єктивних чинників, якими є суспільні відносини (у цьому випадку – військово-публічні відносини) та слідує за ними у напрямку забезпечення мети правового регулювання. Практика правостановлення у військовій сфері публічних відносин підтверджує активне використання концепту правовий режим. Так, були прийняті та є чинними правила, які засновані на особливостях правового режиму військового майна у Збройних Силах України, або ж, які встановлюють особливі правила поведінки в умовах воєнного та надзвичайного стану [7, с. 185].

Висновки. Отже, військове право є системою загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю військової організації суспільства та мають на меті забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності. Основними ознаками військового права є нормативність, формальна визначеність, обов'язковість, регулятивність, процедурність, зв'язок з державою, системність. Отже, становлення і розвиток концепції військового права України свідчить про те, що військове право об'єктивується у правовій реальності і потребує епістемологічного опрацювання його сутності, соціальних функцій, перспектив, здійснення наукового прогнозування забезпечення регулятивного впливу на важливі процеси, які відбуваються у військово-публічній сфері в умовах військової агресії Росії, що несе пряму загрозу національній безпеці. Військове право є невід'ємним складним утворенням цілісної системи українського права, тому наукові пошуки у цій сфері повинні бути продовжені саме у такому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мураховська Т. Є. (2011). Формування нових галузей в системі права України : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків. 19 с.
2. Чубко Т. (2011). Фактори розвитку права в контексті процесів глобалізації. *Право України*. № 5. С. 286–291.
3. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. Москва: Спарк, 2000. 261 с.
4. Богущкий П. (2005). Ознаки та компоненти військового права як комплексної галузі українського права. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. Вип. 25. С. 151–158.
5. Кравчук М. В. (2010). Новаторське видання у сфері військового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 459–464.
6. Богущкий П. П. (2009). Військове право у системі права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса. 23 с.
7. Богущкий П. П. (2011). Правовий режим військового права у контексті системотворення українського права. *Юридична наука*. № 6. С. 182–186.

8. Богуцький П. П. (2008). Військове право України: джерела, структура та розвиток. Одеса: Фенікс. 185 с.

REFERENCES

1. Murakhovska T. Ye. (2011). *Formuvannia novykh haluzei v systemi prava Ukrainy*. [Formation of new branches in the legal system of Ukraine]. Aavtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01. Kharkiv. 19 p [in Ukrainian].
2. Chubko T. (2011). *Faktory rozvytku prava v konteksti protsesiv hlobalizatsii*. [Factors in the development of law in the context of globalization.]. Pravo Ukrainy. No 5. P. 286–291 [in Ukrainian].
3. Lukashuk I. I. *Globalizatsiya. gosudarstvo. pravo. XXI vek*. [Globalization, state, law, XXI century]. Moskva: Spark Publ. 2000. 261 p. [in Russian].
4. Bohutskyi P. (2005). *Oznaky ta komponenty viiskovoho prava yak kompleksnoi haluzi ukrainskoho prava*. [Features and components of military law as a complex branch of Ukrainian law]. Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. Vol. 25. P. 151–158 [in Ukrainian].
5. Kravchuk M. V. (2010). *Novatorske vydannia u sferi viiskovoho prava*. [Innovative publication in the field of military law]. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2010. Vol. 52. P. 459–464 [in Ukrainian].
6. Bohutskyi P. P. (2009). *Viiskove pravo u systemi prava Ukrainy*. [Military law in the legal system of Ukraine]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01. Odesa. 23 p.
7. Bohutskyi P. P. (2011). *Pravovyi rezhym viiskovoho prava u konteksti systemotvorennia ukrainskoho prava*. [Legal regime of military law in the context of systematization of Ukrainian law]. Yurydychna nauka. No 6. P. 182–186.
8. Bohutskyi P. P. (2008). *Viiskove pravo Ukrainy: dzherela, struktura ta rozvytok*. [Military law of Ukraine: sources, structure and development.]. Odesa: Feniks Publ. 185 p.

Дата надходження: 13.01.2022 р.

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University,
Institute of law, psychology and innovative education,
Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Sc. D., Prof.

Pavlo Bilyk

Lviv Polytechnic National University,
Institute of law, psychology and innovative education

CONCEPTUAL DIMENSIONS OF MILITARY LAW AS A COMPLEX BRANCH OF LAW

The article identifies the theoretical, methodological and practical principles of military law as a separate branch of law and clarifies its place and role in the legal system of Ukraine. Definitely. That military law is a system of universally binding norms, formally defined rules of conduct in the military-public sphere, which are established, protected and provided by the state and regulate public relations related to the military organization of society and aimed at protecting the state, sovereignty, territorial integrity. The main features of military law are normative, formal certainty, binding, regulatory, procedural, communication with the state, system.

It is concluded that the formation and development of the concept of military law of Ukraine indicates that military law is objectified in legal reality and requires epistemological elaboration of its essence, social functions, prospects, scientific forecasting to ensure regulatory impact on important processes in military public sphere in the context of Russia's military aggression, which poses a direct threat to national security.

Key words: national law; modern Ukrainian law; rules of law; branch of law; legal system; military law; military; military formations; constitutional rights; rights of servicemen.